

Noves dades sobre les àrees residencials de la ciutat de Tàrraco

MARTA BRÚ (CODEX - ARQUEOLOGIA I PATRIMONI)
MONTSERRAT GARCIA (CODEX - ARQUEOLOGIA I PATRIMONI)
JOSEP F. ROIG (CODEX - ARQUEOLOGIA I PATRIMONI)
IMMA TEIXELL (CONSELLERIA DE PATRIMONI HISTÒRIC -
AJUNTAMENT DE TARRAGONA)

I. INTRODUCCIÓ

L'expansió urbanística que ha transformat Tarragona durant les últimes dècades així com la reforma d'antigues instal·lacions han fet necessàries una sèrie d'actuacions arqueològiques per tal de conjuminar l'avenç contemporani amb la recuperació de les evidències de la història de la ciutat. L'actual entramat urbà de la ciutat és hereu de l'antic urbanisme d'època romana, sense oblidar les accions d'èpoques històriques posteriors, i aquesta riquesa patrimonial cal que sigui condicionant indispensable per tal d'assolir una convivència positiva entre la ciutat contemporània i el seu llegat històric.

Dues de les actuacions més significatives han estat, i encara continuen sent-ho, perquè les tasques no han finalitzat, les que s'han fet a la Reserva Arqueològica del carrer Eivissa i les del voltant i interior del Mercat Central (Fig. 1). Són els dos espais que presentem per tal de donar a conèixer noves dades sobre l'evolució de la ciutat romana de Tàrraco.

En els últims anys, fruit d'una intensa activitat constructiva al voltant de l'antiga fàbrica de tabacs, coneguda com a Tabacalera,¹ a tocar del riu Francolí, s'ha transformat la fisonomia de la ciutat, fet que ha comportat moltes intervencions arqueològiques que han permès la identificació d'un subsòl amb una gran riquesa arqueològica. Les nombroses i importants troballes arqueològiques van condicionar la preservació del solar ubicat en l'últim tram del carrer Eivissa, entre el carrer Francesc Bastos i l'avinguda de Vidal i Barraquer com a Reserva Arqueològica. L'any 2009 dins del programa del Fons d'Inversió Local, la Conselleria de Patrimoni Històric de l'Ajuntament de Tarragona impulsà l'inici dels treballs en la superfície d'aproximadament 1.400 m² amb la inten-

1. Pla Especial de Reforma Interior 2, Jaume I-Tabacalera aprovat l'any 1982.

cionalitat d'integrar l'espai dins de l'entramat urbà i convertir-lo en un eix d'unió entre la ciutat i la nova àrea d'expansió. Fins a aquest moment, fruit dels treballs fets entre els anys 2009 i 2010, la Reserva Arqueològica es troba delimitada i excavada parcialment a l'espera de la redacció d'un projecte inicial que plantegi les primeres actuacions de consolidació de les estructures arqueològiques i que en defineixi les línies per tal de convertir l'espai en una àrea patrimonial a l'aire lliure posada en valor i integrada en el circuit turístic de la ciutat, sense oblidar el seu aprofitament com a zona de pas amb la intencionalitat d'integrar les restes arqueològiques en el paisatge urbà.

Per la seva banda els treballs arqueològics portats a terme al voltant del Mercat Central són fruit de la remodelació de l'antic edifici del mercat. Per iniciativa de l'Ajuntament de Tarragona,² la construcció modernista està sent adaptada als temps actuals per tal de potenciar i donar un servei renovat a la ciutat. La remodelació ha significat l'execució de treballs arqueològics en gairebé una extensió de 5.000 m² integrats en els carrers Governador González, Reding i Cristòfor Colom que han aportat extensos resul-

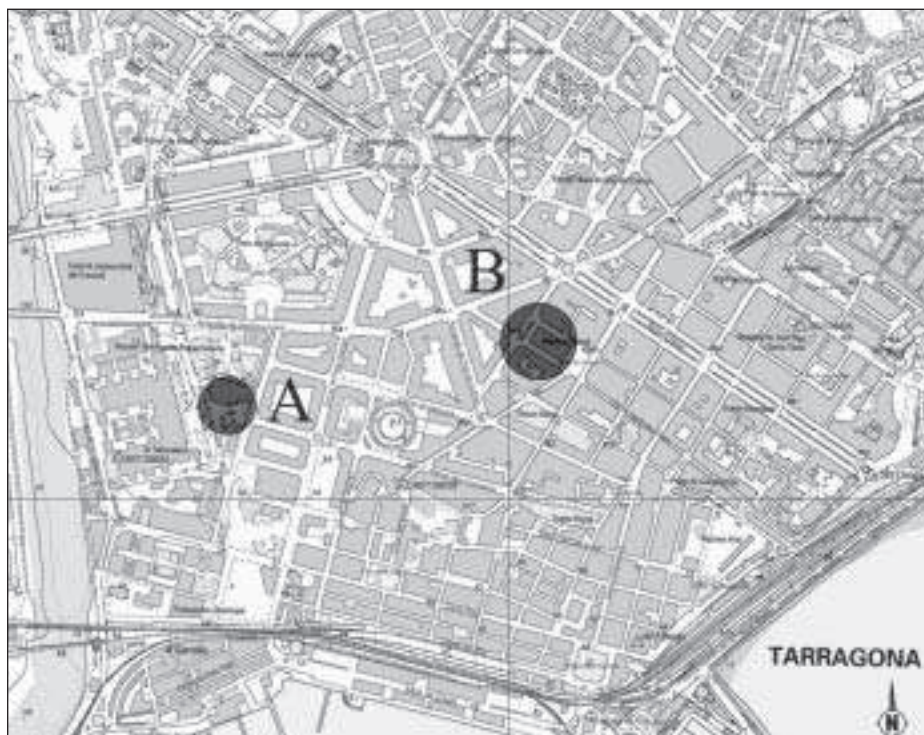

Figura 1. Planta de la ciutat de Tarragona amb indicació de les dues zones excavades: A - Reserva Arqueològica del Carrer Eivissa; B - voltants del Mercat Central (autor: Codex SCCL)

2. La remodelació del Mercat Central de Tarragona la impulsa ESPIMSA (Empresa de Serveis i d'Iniciatives Municipals, SA).

tats arqueològics els quals hem de presentar com a preliminars a l'espera de finalitzar tot l'estudi de l'estratigrafia i dels materials localitzats i de poder intervenir a l'interior de l'edifici modernista.

2. LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL MERCAT CENTRAL DE LA CIUTAT DE TARRAGONA

Les tasques arqueològiques fetes al voltant del Mercat Central de Tarragona (Fig. 1) han posat al descobert un conjunt de restes d'època romana amb una cronologia que va des del segle I dC fins a mitjan segle IV dC, les quals entren en desús a mitjan segle V dC. La gran magnitud de documentació historicoarqueològica obtinguda exigeix que es processin en diferents estadis, per la qual cosa en aquest moment sols estem en disposició de definir-los a grans trets. Per assolir una millor comprensió hem optat per la interpretació d'una sèrie de troballes aïllades o interconnectades entre si que actuen de nexes de l'espai històric en les diferents cronologies, i que ens ajuden a entendre l'ocupació d'aquest espai extramurs de la ciutat de Tàrraco, molt propera a l'àrea del fòrum de la Colònia i a un dels accessos principals oberts a muralla.

D'aquesta manera estructurarem aquesta primera aproximació a la realitat històrica en fases cronològiques en espais d'ocupació individualitzats als quals hem atorgat una nomenclatura específica per tal de facilitar-ne la identificació (Fig. 2):

- **P**: zona d'extracció de matèria primera ubicada al carrer Reding.
- **A1**: argilera al carrer Reding complementada amb una zona de treball i reconvertida en taller ceràmic anys més tard.
- **A2**: àrea d'extracció d'argiles ubicada al carrer Governador González amortitzada com a abocador de residus domèstics — actualment en fase d'estudi.
- **R**: espai residencial exhumat a la cruïlla oest del carrer Cristòfor Colom amb el carrer Reding.
- **I1, I2 i I3**: tres zones industrials totes documentades dins dels límits del carrer Cristòfor Colom.

També presentem, per motius espacials i temporals, dues unitats interpretatives diferenciades de les llistades anteriorment:

- **N**: nimfeu documentat durant el seguiment de l'obertura d'una de les rases de serveis associades al projecte de remodelació del Mercat Central, a l'extrem nord del carrer Cristòfor Colom.
- **F**: fossat d'època moderna situat al xamfrà entre els carrers Colom i Reding.

2.1.1. Fase 1: evidències arqueològiques associades als treballs d'obtenció de matèria primera per a la construcció (primera meitat segle I dC)

Dins d'aquesta fase es documenten una sèrie de retalls al substrat geològic traçant un entramat de canalitzacions, algunes amb restes de revestiment de morter de calç. La seva utilització estaria associada a la captació o evacuació d'aigua. L'alt grau d'erosió dels canals no permet precisar entre una finalitat de caire agrícola o una d'industrial, al servei de les activitats característiques d'aquest moment, les quals es mantindran en ús fins a mitjan segle I dC.

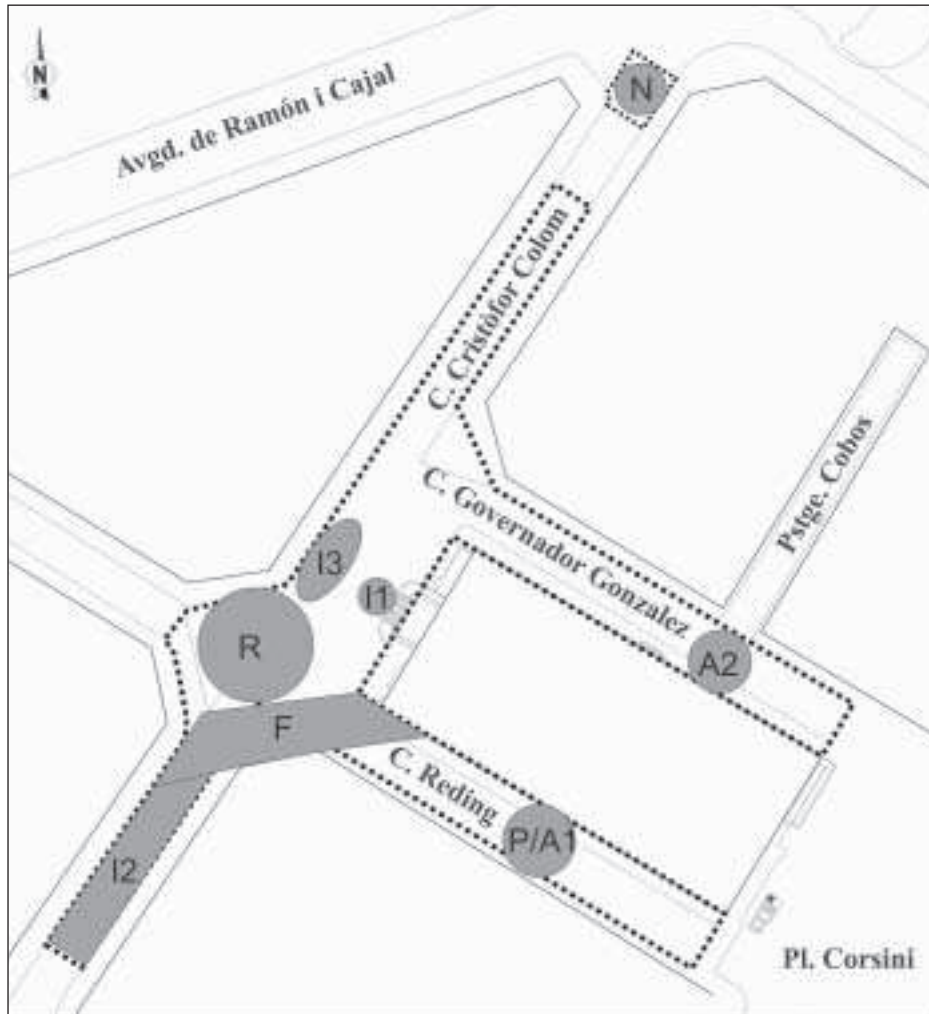

Figura 2. Planta de l'àrea intervinguda al Mercat Central amb indicació de la situació de la nomenclatura dels espais d'ocupació individualitzats (autor: Codex SCCL)

Els treballs arqueològics han permès la identificació d'una estructura viària orientada nord-est sud-oest amb l'empremta de roderes, via que es troba molt alterada pels processos urbanístics posteriors.

A aquesta mateixa fase correspon també la documentació d'una sèrie de retalls de planta quadrangular alineats i amb una orientació sud-oest nord-est, interpretats com a encaixos per encabir-hi algun tipus de fonamentació, segurament carreuada, relacionats amb pilars que devien sustentar alguna mena de cobert. Possiblement s'identifiquen

com a part constructiva d'una sèrie de magatzems relacionats amb tasques d'intendència al servei de l'extracció de pedra i argila (**P** i **A1**) (Fig. 2 i 4).

És la troballa més inesperada, un potent retall antròpic amb una orientació sud-nord, relacionat amb una pedrera (**P**), tal i com evidencia l'exhumació de dos tascons de ferro —un dels quals *in situ*— utilitzats per rebentar la roca mare i utilitzar la pedra resultant per a la construcció d'edificacions romanes. Associades a aquesta activitat, s'han localitzat les restes d'un forn metal·lúrgic (de planta rectangular allargada de gairebé 1,50 m de llargària per 60 cm d'amplada) destinat a la reparació i fabricació dels tascons.

També dins de la pedrera (**P**) s'ha documentat un pou obert al substrat geològic, de planta circular i 1 metre de diàmetre, l'excavació del qual no es va finalitzar per motius de seguretat.

Val a dir també que aquesta zona (**A1**, a la Fig. 4) presenta vetes d'argila natural, fet que ens fa pensar en la possibilitat que s'emprés l'espai com a punt d'extracció d'argila. Així s'identifica a l'altre extrem del Mercat Central (**A2**, Fig. 2), concretament al carrer Governador González, espai arqueològic que actualment es troba en fase d'estudi.

Figura 3. Planta de l'àrea industrial (I3) i l'àrea residencial (R) (autor: Codex SCCL)

No és un fet estrany la documentació de zones d'extracció d'argila dins de la ciutat romana, un exemple són les restes assimilables a una *figlina* documentada durant les obres de construcció d'un pàrquing a l'actual plaça de la Font (Gebellí, 1999, p. 153-196; Gebellí, 2000, p. 61-67; Gebellí, Piñol, 1997, p. 99-116; Macias *et al.*, 2007, p. 85). De la mateixa manera la documentació de pedreres a tocar de la muralla de la ciutat romana no és una excepció tal i com indiquen les evidències localitzades al solar número 37 de la Rambla Nova (Macias *et al.*, 2007, p. 93), al solar número 8 del carrer de Manuel de Falla (Macias *et al.*, 2007, p. 151), al solar número 6 del mateix carrer amb el número 11 del carrer Felip Pedrell (Macias *et al.*, 2007, p. 151), al solar número 10 del carrer Manuel de Falla amb el número 40-42 de l'avinguda Vidal i Barraquer/número 13 del carrer Felip Pedrell (Macias *et al.*, 2007, p. 152) o al solar número 28 de l'avinguda Vidal i Barraquer amb el número 7 del carrer Robert Gerhard/número 5 del carrer de Frederic Mompou (Macias *et al.*, 2007, p. 156).

2.1.2. Fase 2: urbanització de la zona d'extracció de matèria primera (mitjan segle I dC)

Aquesta fase correspon a l'amortització de la pedrera (**P**) i de l'argilera (**A1**). Formant part d'un dels nivells d'abocament per a la regularització d'aquest espai (Fig. 4), s'ha documentat una gran concentració d'ossos que van ser individualitzats amb la unitat funerària 8. L'estat de conservació de les restes òssies era molt precari, tot i així es van poder diferenciar una gran quantitat d'ossos animals (crani de cavall i dos gossos) amb connexió anatòmica i altres d'humans molt alterats. L'estudi antropològic fet per l'arqueoantropòloga Paz Balaguer va permetre la identificació de dos individus: una noia d'uns disset anys i un home amb una edat al voltant dels 35 anys d'edat, tots dos amb signes d'artrosi destacats (Balaguer, 2010).

Arquitectònicament l'espai resultant és delimitat per dos potents murs de marges amb carreus de pedra tipus Mèdol lligats amb argila i compartimentat amb altres dos murs més, aquest cop de pedres calcàries locals. Aquesta nova edificació es completa amb la col·locació de dos basaments de columna de pedra tipus Mèdol de gran qualitat, els quals cal relacionar amb una coberta d'embigat de fusta, evidències del qual es van detectar gràcies a l'aparició de fusta carbonitzada sobre els paviments de terra batuda.

Aquesta urbanització es data a mitjan segle I dC gràcies a la recuperació d'un as de l'emperador Claudi (50-54 dC) durant les tasques de desmuntatge de la banquetta de fonamentació del mur occidental que amargena aquest conjunt.

En un moment lleugerament posterior es reorganitza l'espai amb la construcció de murs amb fonamentació de pedres calcàries locals més o menys treballades i petits carreus de pedra tipus Mèdol lligats amb argila i alçat de tovots amb revestiment d'argila i morter de calç. Aquesta nova reorganització de l'espai va crear quatre ambients amb una superfície entre els 13,7 m² i els 27 m² formalitzant quatre àmbits de difícil atribució funcional.

Figura 4. Planta de l'argilera (AI) i de la pedrera (P) (autor: Codex SCCL)

2.1.3. Fase 3: primera gran activitat constructiva (darrer terç del segle I dC)

De forma genèrica aquesta fase correspon al moment de més activitat constructiva documentada a totes les àrees. Les evidències arquitectòniques permeten identificar una zona residencial (**R**) i dues àrees industrials (**I**), una al carrer Colom i l'altra al carrer Reding (**P**).

La zona d'extracció de matèria primera (**P**, figura 4) s'amortitza amb una sèrie de nivells de terra potents formats bàsicament per fragments informes d'*opus signinum*, tovots i estucs, i es construeixen murs bastits a partir d'una tècnica constructiva que recorda l'*opus vittatum*. En el mateix marc temporal un antic pou d'extracció d'aigua (documentat durant la primera fase, primera meitat segle I dC) es reconverteix en estructura d'emmagatzematge d'argila, de planta circular folrada per una capa d'argila reforçada amb còdols de riu. L'espai industrial es complementa amb un *dolium* seccionat a l'altura de l'espalla protegida de la intempèrie per algun tipus de cobert, tal i com indiquen els forats de pal ubicats al seu voltant. L'ús d'estructures d'emmagatzematge d'argila cal associar-lo a un centre de producció ceràmica.

Paral·lelament s'identifiquen una altra zona de tipus industrial (**I**) i una àrea residencial (**R**, Fig. 2 i 3). Pel que fa a l'àrea industrial resta indicada per un dipòsit i una sitja amb un grau de conservació precari, mentre que les estructures domèstiques defineixen una àrea residencial.

Aquesta ocupació residencial (**R**) és delimitada pel seu costat septentrional per una gran conducció amb una longitud total de 19,80 m³ i una orientació en sentit nord-est sud-oest, que discorre pel carrer Colom transversalment. L'estructura és definida per dos potents murs en *opus caementicium* i una solera d'*opus signinum*. El tram meridional d'aquesta potent canalització és emprada com a límit septentrional de l'àrea residencial (**R**) la qual presenta planta rectangular emmarcada per una doble línia de porticat pel seu costat oriental (amb basaments en forma de carreus de pedra tipus Mèdol) i amb una zona central descoberta. Aquest element ha estat interpretat com a atri a partir de la lectura de les cotes superiors de les tres alineacions de carreus (doble porticat i mur de tancament est del pati), un esglaonat i un pendent en sentit est-oest, amb una clara intenció de dirigir l'aigua de pluja vers l'àrea descoberta.

La connexió entre el porticat i l'atri es fa a través d'un mur corregut format per diferents trams d'*opus caementicium* intercalats amb una sèrie de carreus de pedra tipus Mèdol. L'accés al pati interior s'efectua pel seu costat est mitjançant un llindar amb revestiment lliscat.

Aquesta àrea residencial també presenta dos murs de tancament, un pel seu costat occidental i un altre pel meridional on s'adscriu un nou accés format per un llindar de carreus de pedra tipus Mèdol que s'obre a una via molt alterada per la construcció posterior del fossat del baluard d'Aspres o de Sant Domènec dels segles XVII-XVIII (Fig. 2).

2.1.4. Fase 4: embelliment de la zona residencial (segle II dC)

Aquest període respon a una voluntat de donar un sentit més luxós i privat a les estances associades a aquest espai (**R**, Fig. 3). Les evidències arqueològiques mostren la compartimentació d'un dels àmbits amb un mur i l'aplicació de pintura sobre les estructures que delimiten l'atri. És durant aquesta fase que s'amplien els límits de la zona residencial en sentit nord on s'observa una clara intenció de desmuntar antigues estructures i ocupar el nou espai resultant. En aquest sentit s'evidencia l'anul·lació de forma voluntària de l'extrem occidental de la canalització que delimitava l'àrea. El resultat és la creació d'un nou àmbit de difícil interpretació ja que es troba molt alterat per la fase constructiva posterior.

2.1.5. Fase 5: activitat constructiva de caire industrial (segle III dC)

Genèricament dins d'aquesta fase s'identifica una segona gran activitat constructiva associada a una zona de caire industrial (**I2** i **I3**, Fig. 2 i 3). A l'extrem sud del carrer Cristòfor Colom (**I2**, Fig. 2) s'hi alça un conjunt de set grans carreus (entre 1,20 i 1,40 m d'alçària) de pedra tipus Mèdol en posició vertical. Associats a aquests es documenta una sèrie de murs que combinen les tècniques de l'*opus caementicium* i l'*opus incertum*. L'espai es complementa amb dues canalitzacions impermeabilitzades amb *opus signinum* que indiquen una funció relacionada amb la circulació d'aigües.

3. Si bé en el seu extrem sud-oest es documenta la continuïtat de la canalització més enllà dels límits de l'excavació, a l'extrem nord-est desapareix totalment ja que la cota d'aparició de la roca natural és molt més elevada; en aquells punts on la construcció presenta un estat de conservació més bo s'ha documentat una alçària màxima d'1 m i una amplada de 55 cm.

A la zona centre del mateix carrer, davant la façana de l'edifici del Mercat Central, on a la fase anterior s'ha documentat l'àrea residencial (*vide supra*), s'individualitza una nova fase constructiva datada en el darrer quart del segle III dC. Es tracta d'estructures de caire industrial (**I3**, Fig. 3) que se superposen a nivells d'enderroc i d'incendi documentats també en altres punts de la ciutat de Tàrraco. Dins els nivells de terraplenament associats a la construcció d'aquestes estructures es recuperaren dos antoninians de l'emperador Claudi II (268-270 dC) i un altre d'emissió pòstuma batut a partir del 270 dC, data que defineix el *terminus post quem* d'aquesta fase.

És en aquest moment que es recupera de nou el pas d'aigua per la gran canalització edificada en la segona meitat del segle I dC, amb la construcció de dos murs i la creació d'una solera a una cota superior, aquest cop de *tegulae* disposades horitzontalment i amb una lleugera inclinació nord-est sud-oest. A més d'augmentar la cota de circulació, es provoca una disminució del cabal amb la construcció de dos petits murs d'*opus caementicium* que estrenyen la canalització original. El resultat és una caixa amb una profunditat d'uns 45 cm i una amplada de gairebé 50 cm.

En aquest punt, a l'extrem oest de la canalització i al límit occidental de l'antiga àrea residencial (**R**, figura 3), s'edifiquen dos nous murs associats a *rudus* de paviments no conservats. Els dos àmbits presenten dos retalls centrals de planta quadrangular que cal relacionar amb algun element o part d'un sistema de cobert, actualment desaparegut.

És en aquesta fase quan es documenta l'inici de l'activitat funerària amb la trobada de dues unitats funeràries d'inhumació que s'emmarquen dins la primera meitat del segle III dC, gràcies als dipòsits funeraris localitzats que corresponen a una peça de ceràmica de cuina africana, forma Hayes 131 i d'una terra sigil·lada africana A, tipus Lamboglia 3b.

2.1.6. Fase 6: estructures de caire industrial (segle IV dC)

Aquesta etapa cronològica resta definida per un abocador de deixalles i una nova fase constructiva de caire productiu en clara relació amb les estructures industrials (**I3**, Fig. 3) del segle III dC exposades en la fase anterior.

El canvi funcional es materialitza amb el desmuntatge de part dels murs de l'àrea residencial i amb la repavimentació i compartimentació de l'atri de l'àrea residencial (**R**) de segona meitat de segle I dC. El nou accés a l'àrea industrial definida s'efectua, aquesta vegada, pel seu costat meridional mitjançant un llindar format per dos grans carreus de pedra tipus Mèdol.

L'espai es complementa amb la construcció de tres conjunts estructurals de dipòsits de planta rectangular, un dels quals presenta una divisió interna. La datació d'aquests elements s'estableix a finals del segle IV dC. Aquesta cronologia resta definida gràcies al conjunt numismàtic associat als nivells constructius i de pavimentació del nou complex industrial.⁴

Ja a finals del segle IV un dels dipòsits es reutilitza com a espai d'enterrament. La deposició de la inhumació estableix clarament un *terminus ante quem* per al desús de l'àrea industrial.

4. Format per un AE2 de Gracià (9 d'agost de 378 - 25 d'agost de 383 dC), un AE4 d'imitació (a partir del 350 dC), un AE3 de Constantí I (330-333 dC), un *minimi* de Constànc (9 de novembre de 337 - abril del 340 dC) i un AE2 de Valentinià II (9 d'agost de 378 - 25 d'agost de 382 dC).

2.2. Les unitats interpretatives: el nimfeu i el fossat

Tal i com s'ha indicat a l'inici, presentem en aquestes línies dues unitats interpretatives diferenciades espacialment o temporalment de les anteriors.

2.2.1. El nimfeu del carrer Cristòfor Colom

Durant el procés de desviament de la xarxa de serveis actuals es documenta a l'extrem septentrional del carrer Cristòfor Colom, un accés subterrani (N, Fig. 2 i 5) amb unes escales monumentals delimitades per murs amb restes de pintura parietal, del qual no coneixem la datació fundacional. Aquesta circumstància es deriva del perill d'esfondrament degut a la inestabilitat del substrat geològic, que obligà a la paralització dels treballs arqueològics.

Aquestes dificultats han propiciat que les restes es cobreixin, de forma temporal, amb plaques alveolars per tal de protegir-les i poder continuar l'excavació un cop solucionats els problemes d'estabilitat i conservació del substrat geològic on s'obre aquest accés subterrani. En aquest sentit cal dir que les dades que s'exposen a continuació són de caràcter preliminar i que seran tractades més àmpliament a les actes de *Tarraco 2011, Jornades d'Arqueologia sobre les Actuacions a la Ciutat Romana i el seu Territori* fetes el 10 i 11 de novembre de 2011 a Tarragona.

Malgrat les limitacions es localitza l'accés a la cambra subterrània, entrada dignificada amb pintura parietal, que desemboca a una cavitat subterrània definida per unes escales amb un mínim de 12 de graons en pedra tipus Mèdol, amb un pendent descendent en sentit est oest i que es troba coberta per la placa calcària en posició geològica primària (Fig. 5).

A l'interior de la cambra subterrània, formant part d'un dels nivells de colgament de l'accés, es recupera una petita ara o àrula (amb un total de 17,5 cm d'alçària; 20,5 cm d'amplada i 16 cm de gruix; les lletres fan 2,5 cm d'alçada i presenten restes de pintura vermella) de pedra tipus Mèdol amb restes d'una inscripció on s'hi pot llegir: "NYMPHIS SACRUM". Aquesta evidència ha permès interpretar l'espai (N) com a part d'un nimfeu o àrea de culte a les nimfes.

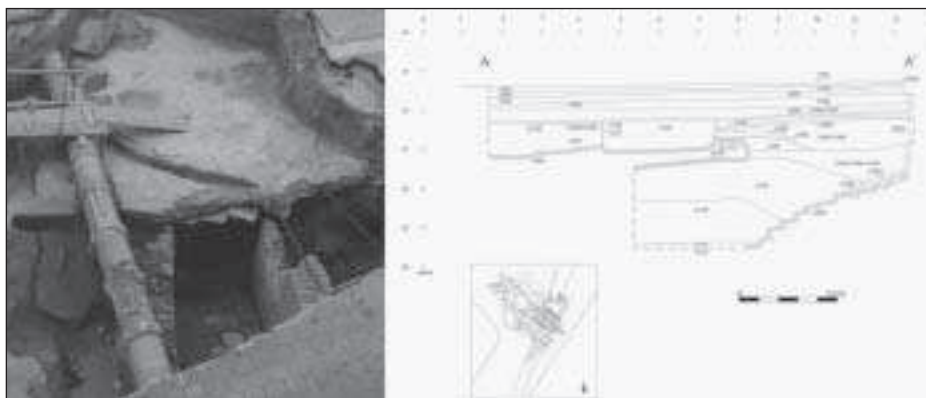

Figura 5. Secció est-oest i fotografia aèria del nimfeu (N) (autor: Codex SCCL)

Val a dir també que, gràcies a una prospecció geofísica mitjançant tomografia elèctrica feta pel Grup I+D de Geologia Econòmica i Ambiental i Hidrologia del Departament de Geoquímica, Petrologia i Prospecció Geològica de la Facultat de Geologia de la Universitat de Barcelona, la nit del 23 de gener de 2011, es pressuposa el perllongament de la cavitat subterrània en direcció nord-oest sud-est, en direcció al carrer Ramón y Cajal, a una profunditat de 2,5 m respecte a la cota actual de circulació del carrer (GGE-AH, 2011).

2.2.2. Evidències del sistema defensiu de la ciutat moderna (Fig. 2)

A partir del segle XVI la part antiga de la ciutat de Tarragona va ser fortificada per un potent sistema defensiu que volia protegir-la de la pirateria. Anys més tard, a causa del creixement progressiu de la ciutat i de la greu situació d'inestabilitat política, a partir del segle XVII, es féu necessari tot un nou sistema de defensa passiva en forma de baluards i fossats. En l'àrea que ens ocupa, la zona del Mercat Central, l'episodi de la Guerra dels Segadors forçà la construcció d'un baluard amb un fossat associat, conegut amb el nom d'Aspres. Durant el segle XVIII, amb motiu de la Guerra de Successió serà reformat i ampliat, i adoptarà el nom de baluard de Sant Domènec o lluneta de Sant Carles (Gabriel, 2001, p. 281-327; Massó, Menchon, 1998, p. 83-122; Quirós, 1991).

Les restes del fossat associat a la fortificació s'han documentat al xamfrà entre els carrers Cristòfor Colom i Reding, i corresponen a un retall incisiu atalussat i fet al terreny, que altera estructures anteriors. El fossat presenta en planta una orientació sud-oest nord-est de forma allargassada, secció en V i amb el fons pla. La fondària conservada oscil·la entorn dels 2,20 i els 3,50 m respecte de la cota actual del carrer.

A l'extrem meridional del carrer Cristòfor Colom s'ha identificat l'escarpa que mantenia el perfil atalussat en què es va definir el fossat. Del seu tancament meridional s'ha documentat un tram d'uns 15 metres de llargària amb unes alçades exterior i interior, de 2,60 m i 1,65 m respectivament. Es va bastir en maçoneria emprant-hi pedres, còdols de riu i material laterici lligat amb morter, amb una disposició regularitzada en filades. Cal destacar en el seu alçat la documentació de tres impactes de canonades.

Entorn al darrer quart del segle XIX – primer quart del segle XX es va produir el rebliment progressiu del fossat al servei de la nova urbanització de l'eixample de la ciutat de Tarragona que culminarà amb la construcció de l'edifici modernista del Mercat Central l'any 1915.

3. LA RESERVA ARQUEOLÒGICA DEL CARRER EIVISSA (TARRAGONA, TARRAGONÈS)

L'anomenada Reserva Arqueològica del carrer Eivissa ocupa físicament l'últim tram del carrer Eivissa de Tarragona, entre el carrer Francesc Bastos i l'avinguda de Vidal i Barraquer, amb una superfície aproximada de 1.400 m². En època romana aquest espai formava part de la perifèria suburbana de Tàrraco, la qual s'estenia entre el límit meridional de la muralla i el riu *Tulcis*.

La voluntat de l'Ajuntament de Tarragona per preservar i difondre el patrimoni històric i arqueològic de Tarragona va motivar l'excavació del solar, de tal manera que la

intervenció arqueològica feta s'emmarca dins un projecte més ampli que inclou també la consolidació, la restauració i la posterior museïtzació de les restes documentades. És per aquest motiu que en la intervenció a la qual es fa referència en aquest article, els treballs van consistir, en gran mesura, en la delimitació arqueològica de les restes existents, sense esgotar en cap punt l'estratigrafia. Per tant, els resultats que presentem a continuació són necessàriament preliminars.

A més, per tal de facilitar tant la redacció com la comprensió del text i a l'igual com s'ha fet en l'apartat corresponent del Mercat Central, s'ha utilitzat una nomenclatura específica per a la identificació d'aquells elements que es descriuen en el text (Fig. 6). Aquesta és:

- M: mausoleus funeraris (Fig. 7)
- UF: unitats funeràries
- AG: *angiportus*
- VIA: via romana i camí de la Fonteta
- F: fonamentació tardorepublicana
- A: àmbits.

Els resultats obtinguts en el decurs d'aquesta intervenció han permès establir una àmplia ocupació de l'indret des d'època tardorepublicana fins al període contemporani. Com veurem, tot i les diferències funcionals de les estructures documentades (funeràries i industrials/domèstiques) l'eix vertebrador de totes és l'antic camí de la Fonteta, el qual correspon a la fossilització d'un important eix viari d'època romana que connectava l'antiga ciutat de Tàrraco amb la seva perifèria i que presentà una pervivència des d'època republicana fins ben entrada l'època contemporània.⁵ Així es mostra en l'àrea excavada: l'espai centre-sud es troba ocupat per la via, mentre que les estructures s'ubiquen a l'espai centre-nord.

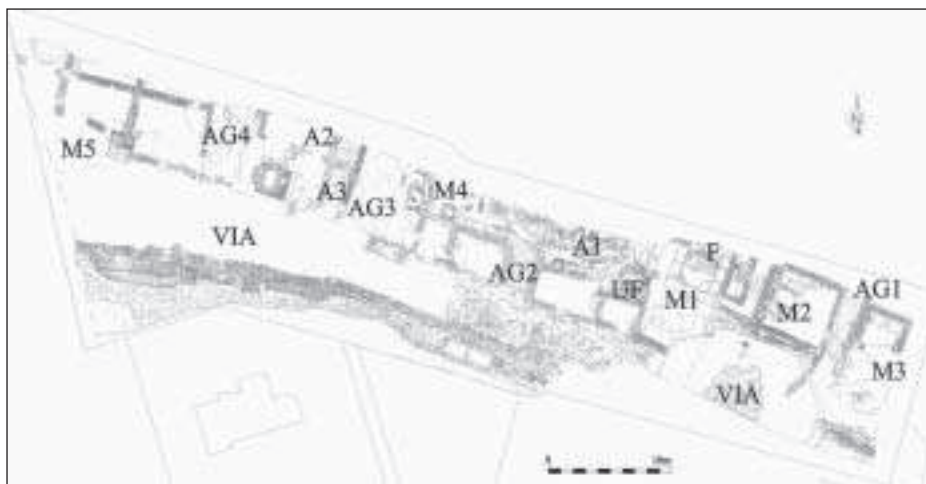

Figura 6. Planta general de les restes documentades a la Reserva Arqueològica del carrer Eivissa amb indicació de la nomenclatura (autor: Codex SCCL)

5. Van ser les excavacions fetes entre els anys 2000 i 2001 a la prolongació de l'avinguda Vidal i Barraquer les que van permetre establir l'origen republicà d'aquesta via.

Figura 7. Vista frontal del procés d'excavació dels mausoleus 1, 2 i 3

L'estudi derivat del registre arqueològic ha permès documentar l'evolució espacio-temporal de les restes documentades establint la seva atribució a 5 fases cronològiques. Aquestes són:

3.1. Fase 1: època tardorepublicana

L'evidència més antiga documentada correspon a la fonamentació d'un mur, d'orientació nord-oest sud-est⁶ (F, Fig. 6). La cronologia d'aquest element resta establerta pels diversos nivells de regularització constructiva que l'amortitzen, la cronologia dels quals no va més enllà del canvi d'era.

Tot i que no s'ha documentat cap altre element corresponent a aquest període, i sense tenir evidències físiques que relacionin aquesta estructura amb les capes viàries republicanes documentades durant la intervenció de l'avinguda Vidal i Barraquer dels anys 2000 i 2001, és lògic establir que, a l'igual com succeeix en èpoques posteriors, també devia ser aquest eix viari l'element a partir del qual s'articulava l'assentament tardorepublicà que hi ha en el solar que ens ocupa, el qual funcionalment, devia estar clarament relacionat amb l'explotació agrícola de l'espai.⁷

3.2. Fase 2: època altimperial

La sistematització de la xarxa viària en època d'August remodelarà substancialment el paisatge urbanístic del suburbi occidental de la ciutat. La construcció de nous vials i la reconfiguració dels ja existents creà un entramat viari que facilitava la connexió de

6. Aquest element s'ha documentat de forma molt parcial ja que està situat sota de l'estructura del mausoleu turriforme (M3, figura 6).

7. Aquest caràcter agrícola de la zona ja ha estat documentat en altres excavacions arqueològiques: la trobada que va fer Serra i Vilaró de tot un seguit de sitges i d'un dipòsit a la zona de la necròpolis paleocristiana (Macias *et al.*, 2007, p. 157-160) i la documentació a l'avinguda Vidal i Barraquer d'àmbits associats a la fase inicial de la via romana (CODEX, 2004, p. 132-144), entre altres.

la ciutat amb la zona portuària occidental i la seva perifèria i, al mateix temps, establia el vincle d'aquests espais amb la via Augusta. Articulant-se a banda i banda d'aquestes vies van aparèixer diversos tipus de construccions vinculades a les necessitats dels transeünts així com veritables i monumentals àrees cementirials.

És per aquest motiu que corresponen a l'època altimperial la majoria de les estructures funeràries documentades al carrer Eivissa, la construcció de les quals s'inicia al segle I dC i, sobretot, durant el segle II dC.

3.2.1. Segle I dC

Sabem que correspon a aquesta fase la construcció de l'estructura funerària de tipologia turriforme (**M3**, Fig. 6). Tècnicament el mausoleu presenta planta quadrada (4,28 m de profunditat per 4,29 m d'ample), amb un basament d'*opus quadratum* del qual tan sols es coneix la planta i els fonaments, ja que l'alçat ha desaparegut quasi totalment. S'accedeix a l'interior del mausoleu per la part posterior, d'esquena a la via romana, utilitzant com a llinard la part superior d'un dels carreus corresponents al límit septentrional.

Sabem, a més, que en aquesta primera fase el sepulcre és un mausoleu d'incineració, ja que a l'interior de l'estructura es documenta una caixa funerària construïda amb murs de tovots d'aproximadament 0,45 m d'ample per una alçada entre 0,50 i 0,55 m i una llargada de 0,60 m. El sediment excavat de l'interior presenta gran quantitat de carbons i cendres barrejats amb ossos, fragments d'ungüentaris de vidre, restes de caixes i d'elements d'os, fragments de bronze i de ceràmica, tots ells clarament afectats per l'acció del foc. La gran quantitat de cendres i d'elements recuperats ens indiquen les incineracions repetides i contínues que s'hi van fer al llarg del segle I dC.

3.2.2. Segle II dC

Serà, però, a partir del segle II dC que proliferaran les estructures de caràcter funerari. Durant aquest període es construiran dos nous mausoleus: un de forma de tipus temple elevat sobre un podi amb quatre enterraments, i l'altre, de planta quadrangular emmarcada per murs d'*opus vittatum* de dimensions molt més reduïdes amb una inhumació en sarcòfag de pedra.

Al mausoleu de tipus temple (**M2**, Fig. 6), l'edifici presenta 11,70 m d'ample i una profunditat mínima de 4,85 m. Malauradament, no s'ha pogut documentar la totalitat en planta de l'edifici original ja que queda parcialment amagat sota el límit nord de l'excavació. La construcció, en la seva fase inicial, està delimitada a l'est i l'oest per murs d'*opus vittatum* amb un tancament frontal d'*opus caementicium* i, a l'extrem sud dels murs oriental i occidental hi ha dos carreus motllurats que s'assenten sobre el podi de carreus de pedra de tipus Mèdol.

A la cambra funerària, s'hi accedeix de forma lateral per una obertura existent al mur oriental a tocar del carreu motllurat. A l'interior de la cambra descansen sis unitats funeràries, quatre de les quals corresponen a aquesta fase inicial, mentre que les altres dues, com veurem, corresponen a una reforma interna de cronologia posterior.

El segon mausoleu datat al segle II dC correspon a un edifici quadrangular docu-

mentat a l'extrem nord-oriental de l'àrea intervinguda (**M1**, Fig. 6). De planta quadrada de 3,4 m d'ample per 3,67 m de fons i amb murs obrats en *opus vittatum*, és dedicat al ritual d'inhumació, tal i com indica el sarcòfag de pedra de tipus Mèdol que hi ha al seu interior. L'accés a la seva cambra és frontal respecte de la via associada i sols conserva un dels muntants de pedra de tipus Mèdol.

Finalment també correspon a aquest període una unitat funerària (**UF**, Fig. 6) que es troba delimitada per una sèrie de murs que actuen com a límit físic de l'estructura,⁸ evidència que pot indicar una monumentalització fet que no estem en condicions d'afirmar en aquests moments. La seva exhumació ha permès documentar la deposició d'un individu masculí adult/jove dins d'un sarcòfag de plom. El dipòsit funerari associat està format per un conjunt de 167 agulles de cap, una part de les quals embellides amb materials nobles, i una llàntia del tipus Dressel 20.

Damunt del sarcòfag es documenten, en posició secundària, restes de tres individus més: un adult/jove de sexe femení, un altre de masculí d'entre 17 i 25 anys i un infant. Això ens indica la contínua reutilització de l'estructura com a punt d'enterrament.

3.3. Fase 3: interval entre finals del segle II dC i el segle IV dC

Es documenten en aquest interval cronològic dues inhumacions sepultades entre el segle II dC i finals de la tercera centúria en el mausoleu tipus temple, i dos mausoleus (**M4** i **M5**, Fig. 6). El fet de no haver exhaurit l'estratigrafia ens ha vetat conèixer els moments fundacionals dels sepulcres, però la recuperació de la cultura material associada als nivells d'ús i d'amortització estableixen el terme *ante quem* de la seva construcció.

El primer dels sepulcres documentats de nova activitat en aquesta fase correspon a un petit mausoleu ubicat al centre-nord del solar (**M4**, Fig. 6) que presenta planta quadrada delimitada per murets d'*opus caementicium* encofrats amb revestiment exterior. Al seu interior es localitza una incineració on l'urna correspon a una olla de cuina africana del tipus Hayes 200 associada al dipòsit funerari format per una petita ara votiva de terracota, una llàntia i dues monedes.⁹ La cronologia d'emissió d'aquestes determina que l'acció d'incineració es produeix a l'últim quart del segle III dC. Cal tenir en compte que no s'ha exhaurit estratigràficament cap altre element compostiu ni de contingut del mausoleu per la qual cosa no podem indicar-ne la data fundacional ni el més probable ús perllongat com a punt d'incineració/inhumació.

El segon mausoleu (**M5**, Fig. 6) presenta estructura de carreus de pedra de tipus Mèdol amb associació a una estructura funerària de planta quadrangular que presenta decoració amb pintura mural en els laterals vistos. Preliminarment, s'engloba a aquesta actuació funerària una segona estructura d'obra que sembla respondre a un túmul funerari. D'aquesta unitat estructural tan sols es pot indicar el seu moment d'amortització que cal situar a principis del segle IV dC.

8. Cal dir que aquesta és l'única unitat funerària exhumada amb el seu preceptiu estudi antropològic (Codex, 2011, *Annex estudi antropològic*).

9. Corresponen a dos antoninians, un dels quals fou emès a partir del 270 dC ja que es tracta d'una imitació pòstuma de l'emperador Claudi II del tipus *CONSECRATIO*.

3.4. Fase 4: època baiximperial

És amb posterioritat al convuls període del segle III dC quan es detecta, tant al suburbi sud-occidental com a tota la ciutat, un període d'abandonament i destrucció, la Reserva Arqueològica presenta una clara disminució de l'activitat constructiva relacionada amb l'ús funerari amb la consegüent reducció dels enterraments, els quals ja no seran presents en el segle V dC.

3.4.1. Segle IV dC

En el decurs d'aquesta centúria totes les estructures funeràries pateixen la seva amortització, a excepció del mausoleu turriforme (**M3**) i de l'establiment d'una inhumació infantil al centre-nord de l'àrea excavada. La reforma del sepulcre esmentat durant la segona meitat del segle IV dC consisteix en el recreixement interior del mausoleu i, per tant, de la cota de circulació d'aquest. Si bé l'accés es manté per la part posterior de l'edificació, la cota del llinard s'eleva i permet l'entrada a una cambra caracteritzada per la presència d'una pavimentació de terra compactada associada a una gran estructura plana d'*opus signinum*, que ocupa més de la meitat de l'espai intern existent i que es documenta a una cota gairebé idèntica a la pavimentació abans esmentada. Tot i desconèixer la funció concreta d'aquesta estructura no podem descartar que estigués relacionada amb l'activitat funerària.

3.4.2. Segle V dC

És a partir de l'inici del segle V dC i, sobretot, durant la segona meitat d'aquest, quan es produeix una gran transformació urbanística de l'espai. Aquesta reforma implica el desmuntatge parcial de les estructures funeràries, a excepció del mausoleu tipus temple (**M2**, Fig. 6) en el qual es fa una reestructuració interna important.

L'eliminació parcial de les estructures preexistents persegua la creació d'una plataforma constructiva sobre la qual s'alça la nova estructuració urbanística que implica el desplaçament parcial de la via en direcció sud i la construcció de quatre *angiportus* perpendiculars a l'eix viari principal i, més o menys, paral·lels entre si (**AG 1 a 4**, Fig. 6). Tècnicament estan formats per graves, pedres petites, fragments ceràmics i arenes compactades i presenten amplades diferenciades que oscil·len entre els 1,5 i els 5,5 m, aquest fet ens determina l'adaptació d'aquests elements a l'espai sense perseguir una pauta comuna.

La construcció de l'*angiportus* **AG1** a l'est de l'excavació, està estretament relacionada amb la important reforma detectada a l'espai ocupat pel mausoleu tipus temple. Aquest canvi implica la disminució en el límit est de l'espai intern de l'antiga edificació a favor de l'espai ocupat per l'*angiportus*. Per la seva banda, l'espai intern és subdividit en dos àmbits diferenciats separats entre ells per una mena de passadís que permetria l'accés frontal des de la via cap a la part posterior de l'edifici (més enllà del límit nord d'excavació), mentre s'amortitza l'original accés lateral.

La reforma interna d'aquest mausoleu està clarament relacionada amb la nova urbanització que es documenta a la resta de solar delimitat. En concret, aquesta activitat constructiva està definida per 14 àmbits la majoria dels quals presenten planta quadran-

gular i les façanes orientals alineades al lateral nord de l'eix viari principal (Fig. 8).

Pel que fa a la funció, semblen correspondre a petits àmbits de residència i podrien estar relacionats amb petites activitats de caire industrial, tal i com ho determinen la documentació de tot un seguit de dipòsits i d'un pou a tocar del límit nord de l'excavació (A1, Fig. 6), com també l'existència d'un sistema de canalitzacions destinades a l'evacuació d'aigües residuals provinents d'aquests àmbits i que transcorren pels carrerons documentats.

3.5. Fase 5: a partir de l'època visigòtica

La perdurabilitat d'aquest entramat urbanístic no va més enllà de finals del segle v dC, ja que en la centúria següent es produeix una acció progressiva de desmuntatge i colgament de les estructures precedents a excepció dels àmbits identificats en la figura 6 com a A2 i A3, en els quals es documenta un recreixement de la cota de circulació interna a finals del segle vi dC.

Per tant, a partir del segle vi dC, l'àrea que ens ocupa recupera la funció agrícola que havia perdut a partir de l'època d'August, tot i que reutilitzant estructures precedents i sense abandonar, en cap moment, com a eix vertebrador, la via documentada sota del camí de la Fonteta.

Figura 8. Vista oest-est dels àmbits pertanyents a la reforma urbanística del segle v dC

No serà fins ja entrada l'època contemporània que es documenta una nova activitat constructiva a l'espai amb la construcció de tot un seguit d'estructures (murs de parcel·lació, dipòsits, canalitzacions i les restes d'una s'ínia) que, si bé remodelaran el paisatge de l'espai, ens indiquen el manteniment de la funció agrícola d'aquest espai que forma part de l'Horta de Tarragona. Amb la construcció de la Fàbrica de Tabacs i, sobretot, amb l'inici de la urbanització del PERI 2, a finals del segle xx, l'espai perd el seu caràcter agrícola i el camí de la Fonteta és progressivament anul·lat.

4. CONCLUSIONS

Amb la cautela que demana el fet d'estar treballant amb resultats preliminars, en aquests moments estem en condicions d'apuntar que la Reserva Arqueològica del carrer Eivissa, situada en el sector occidental del suburbi portuari i la zona intervinguda arqueològicament en l'entorn del Mercat Central (gairebé a recer del Fòrum de la Colònia) tenen unes clares diferències: entorns geogràfics distints i desiguals evolucions pel que fa al seu urbanisme, amb les consegüents transformacions funcionals i cronològiques derivades d'una ocupació dilatada dels terrenys on se situen.

Dels moments inicials de l'ocupació de la ciutat de Tàrraco sols tenim evidències d'un tram de fonament de la Reserva Arqueològica, adscrit a l'època tardorepublicana, estructura que es devia situar dins la zona agrícola propera a la platja i als aiguamolls que se situaven en aquest punt (Remolà, Sánchez, 2010, p. 598; López, 2006, p. 229).¹⁰

Va ésser en aquest context que, durant els segles II i I aC, es va construir la *Via Domitia* (fossilitzada en el camí de la Fonteta), com a part de la primera sistematització urbana de la ciutat. L'entramat viari va actuar de pol d'atracció per a una ocupació funerària alhora que va comportar l'aparició d'un cert urbanisme del qual la construcció de més entitat fou la font dels Lleons, construïda a mitjan segle II aC (Pociña, 2010, p. 621).

Ja en el canvi d'era, les evidències apareixen en els dos sectors intervinguts si bé les seves característiques i la intensitat constructiva esdevenen molt més significatives en l'entorn del Mercat Central, si atenem a la densitat de les troballes que s'hi han fet.

En la Reserva Arqueològica hi ha una prolongació de l'ús funerari, a banda i banda del tram de *Via Domitia*, amb un augment notable en el segle II dC,¹¹ procés que també s'ha documentat en les parcel·les 22 i 31 del PERI 2 on varen conviure vies i magatzems portuaris (Adserias *et al.*, 2000, p. 139).

10. Aquesta part de la ciutat ha estat, d'ençà de la dècada dels anys noranta del segle xx, objecte d'una reestructuració urbanística total (PERI 2). Al llarg del text ens referim a les parcel·les 13A-14 i 19-20 (carrer Eivissa, núm. 18-20 / carrer de Manuel de Falla, núm. 1-3 / carrer de Pere Martell, núm. 41-43), 21 (carrer de Manuel de Falla, núm. 10 / avinguda del Cardenal Vidal i Barraquer, núm. 40-42 / carrer de Felip Pedrell, núm. 13), 22-23 (actualment, carrer de Pere Martell, núm. 49-51 / carrer de Felip Pedrell, núm. 6 / carrer de Smith, núm. 73), 22B (carrer de Felip Pedrell, núm. 10-12 / avinguda del Cardenal Vidal i Barraquer, núm. 44-46), 30-31 (carrer de Pere Martell, núm. 48 -50 / carrer de Felip Pedrell, núm. 3-5) i 37 (carrer Eivissa, núm. 30-20 / avinguda del Cardenal Vidal i Barraquer, núm. 30-34).

11. Altres trams del vial i dels mausoleus bastits al costat o a l'entorn s'han localitzat en l'avinguda del Cardenal Vidal i Barraquer, en la rasa feta per encabir un col·lector del carrer Eivissa i en les parcel·les 13A-14, 19-20, 21, 37 del PERI 2; dins els límits de la casa del Mar i en la Necròpolis Paleocristiana de Tabacalera (Remolà, 2004; Remolà, Sánchez, 2010, p. 599-601; Amo, Barriach, 1976; Vilalta, Tarrats, 1993).

En aquest mateix moment, un altre dels punts de la ciutat de Tàrraco que experimentà un considerable desenvolupament urbanístic va ésser l'entorn del temple Capitolí i del fòrum tardorepublicà. Així en la zona del Mercat Central, dins d'una cronologia de primera meitat del segle I dC, s'adscriuen una via, diferents canalitzacions, una pedrera, argileres, un forn metal·lúrgic i un possible magatzem. La funció de les restes esmentades en primer terme suggereix la manca d'una estructuració urbanística fora muralla.

És en aquesta cronologia que es va sistematitzar una retícula urbana intramurs mentre que fora muralla, i per tant, en la zona del Mercat Central, l'ocupació era més dispersa, adaptada a l'orografia del terreny i disposada a l'entorn de la Via Augusta. Les noves infraestructures erigides dins l'àrea emmurallada varen condicionar l'ús de l'espai més proper a la zona extramurs. Aquest fet, en el nostre cas, s'identifica amb l'amortització de les instal·lacions associades a l'obtenció de material constructiu destinat a noves edificacions. Així, en la segona meitat del segle I dC, en aquesta àrea es va produir una gran activitat relacionada amb la construcció d'una possible *figlina* (en la zona on actualment se situa el carrer de Reding) i amb una *domus* (on es troba el carrer Colom), cronologia confirmada en intervencions properes.¹²

Ja en el decurs del segle II dC no només es mantingué una continuïtat d'ocupació en la Reserva Arqueològica i al voltant del Mercat Central, sinó que aquesta s'intensificà, si bé en ambdós casos s'ha constatat la mateixa funció de les estructures precedents.

Mentre que en la Reserva Arqueològica es varen construir dos nous monuments funeraris,¹³ a l'entorn del Mercat Central, la *domus* del carrer Cristòfor Colom va ser objecte d'una profunda remodelació. Tots dos comportaments s'insereixen en la dinàmica d'"esplendor" característica en l'arquitectura domèstica rural (com per exemple, a la vila de la Llosa de Cambrils) i urbana (Cortés, 2010, p. 575-578), documentada en punts relativament propers situats intramurs, com ara al número 17-19 del carrer Governador González, i a extramurs, al núm. 9 del carrer Alguer (Macias, 2004, p. 76-78).

En la Reserva Arqueològica es mantingué l'activitat funerària entre finals del II dC i el començament del segle IV dC. Tanmateix, en altres punts del sector occidental del suburbi portuari s'ha documentat un progressiu abandonament de les estructures precedents, la qual cosa també va anar acompanyada de processos de destrucció i desaparició d'aquestes, que restaren cobertes per sediment, fet documentat en l'avinguda del Cardenal Vidal i Barraquer on s'han localitzat enterraments infantils formats per fosses que tallaven aquests estrats (Remolà, Sánchez, 2010, p. 603-604).

Aquest procés de desmantellament de les construccions precedents també s'ha definit en les parcel·les 22 i 31 del PERI 2 alhora que va afectar la font dels Lleons (Pociña, 2010, p. 625-627) i va anar acompanyat de l'aparició de nous sectors d'enterraments que se situaven sobre les construccions precedents, dels quals són dos exemples en aquest sentit els conjunts localitzats en les parcel·les 30 (sobre la *domus* de cronologia

12. Destaca, en l'entorn immediat a la zona intervinguda el 2010-2011, la documentació d'alguns estrats destinats a la regularització de la roca (carrer Cristòfor Colom, davant del solar núm. 14; Macias *et al.*, 2007, p. 107), la localització d'una via i pous, clavegueres i dipòsits (carrer Cristòfor Colom, núm. 11 / carrer Reding, núm.35; Macias *et al.*, 2007, p. 110); la d'un mur associat a un paviment en *opus signinum* a més d'un estrat que cobria la roca, restes datades en el primer terç del segle I dC (en el carrer Reding, entre l'avinguda Ramon i Cajal i el carrer Cristòfor Colom; Macias *et al.*, 2007, p. 135-).

13. Aquesta dinàmica urbanística és equiparable a la de l'avinguda del Cardenal Vidal i Barraquer (Remolà, Sánchez, 2010, p. 601), així com a les importants reestructuracions a l'entorn de la font dels Lleons.

precedent) i 31 del PERI 2, el qual se superposava a una antiga nau portuària (Adserias *et al.*, 2000, p. 169-170).

Coincidint amb aquesta regressió urbana, a la zona del Mercat Central es va produir un nou moment de vitalitat constructiva d'ençà del darrer terç del segle III dC fins a la meitat del segle IV, fet que es reflecteix en la construcció de diferents equipaments industrials i productius (localitzats al llarg del carrer Cristòfor Colom) i es complementa amb una ocupació funerària inèdita fins aleshores.

Les restes que ens remetien als darrers moments de la tardoantiguitat sols s'han definit en la Reserva Arqueològica i s'adscriuen en el marc del pol d'atracció que representà el complex religiós paleocristià ubicat en aquesta àrea propera al riu Francolí (López, 2006). Aquestes evidències, tan sols delimitades, podrien estar relacionades amb les noves necessitats derivades de l'ús de la via com a eix comunicador de la ciutat amb la seu cultural.

Aquesta reorganització de l'espai que s'observa a la Reserva Arqueològica també es veu clarament a l'avinguda del Cardenal Vidal i Barraquer i a les parcel·les 22A-B i 31 on, sobre les antigues naus portuàries i vials, es varen bastir dues *domus* (Adserias *et al.*, 2002, p. 56-65).

Tot i la regressió urbanística que s'evidencia a partir del segle VI dC, amb la recuperació del caràcter agrícola de la zona, la via del camí de la Fonteta continuarà essent l'eix de comunicació entre la ciutat i l'espai suburbial fins a l'època contemporània.

Per altra banda, a l'entorn del Fòrum de la Colònia, no s'hi detecta cap altra activitat constructiva fins a l'època medieval, amb l'erecció de nous edificis culturals que amb el pas del temps quedaran integrats dins del perímetre definit per les diferents fortificacions d'època moderna, entre les quals s'identifica la documentada en el Mercat Central. El fossat i l'escarpa descoberts en aquest punt corresponen a un fragment del baluard d'Aspres o de Sant Domènec (segles XVII-XVIII).

5. BIBLIOGRAFIA

- ADSERIAS, M.; BURÉS L.; RAMÓN, E. (1995). "Excavacions arqueològiques al carrer Pere Martell de Tarragona. 1000 anys d'evolució urbana (del segle v aC al v dC)". A: *Tribuna d'Arqueologia 1993-1994*. Barcelona: Departament de Cultura, p. 75-86.
- ADSERIAS, M.; POCIÑA, C.; REMOLÀ, J.A. (2000). "L'hàbitat suburbà portuari de l'antiga Tàrraco. Excavacions al sector afectat pel PERI 2 (Jaume I-Tabacalera)". A: RUIZ DE ARBULO, J. (ed.). *TÀRRACO 99. Arqueologia d'una capital provincial romana*. Tarragona, p. 137-154. (Documents d'Arqueologia Clàssica; 3)
- ADSERIAS, M.; FERRER, C.; GARCÍA, M.; OTIÑA, P. (2002). "Els *balnea* tardoantics del sector sud-occidental de Tarraco". *Empúries* [Barcelona], núm. 53: *La gestió de l'aigua a les ciutats romanes d'Hispania*, p. 56-65.
- AMO, M.D. DEL; BARRIACH, A. (1976). "Hallazgos arqueológicos en el camí de la Fonteta". *Butlletí Arqueològic*, èp. IV, fascs. 129-32 [Tarragona], p. 107-111.
- BALAGUER, P. (2010). *Intervenció arqueològica al Mercat de Tarragona. Estudi antropològic de la UF 08*. Estrats. Gestió del Patrimoni Cultural, SL.
- BLÁZQUEZ, J. M.; GARCÍA-GALABERT, M. P. (1992). "Recientes aportaciones al culto de las aguas en la Hispania romana". *Espacio, Tiempo y Forma. Serie II: Historia Antigua* [Madrid: UNED], p. 21-66.

- CODEX (1999). *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al número 8 del passatge Cobos de Tarragona (Tarragonès)*. Mecanoscrit memòria d'intervenció arqueològica dipositada a la Direcció General del Patrimoni Cultural, Generalitat de Catalunya, Tarragona.
- CODEX (2003). *Memòria de les excavacions arqueològiques a les parcel·les 30, 31 i 32 del PERI2/Jaume I-Tabacalera (Tarragona, Tarragonès)*. Mecanoscrit memòria d'intervenció arqueològica dipositada a la Direcció General del Patrimoni Cultural, Generalitat de Catalunya, Tarragona.
- CODEX (2004). *Memòria de l'excavació arqueològica a la prolongació de l'avinguda Vidal i Barraquer (ronda interior) (Tarragona, Tarragonès)*. Mecanoscrit memòria d'intervenció arqueològica dipositada a la Direcció General del Patrimoni Cultural, Generalitat de Catalunya, Tarragona.
- CODEX (2010). *Memòria de les intervencions arqueològiques realitzades a la Reserva Arqueològica del carrer Eivissa (Tarragona, Tarragonès)*. Mecanoscrit memòria d'intervenció arqueològica dipositada a la Direcció General del Patrimoni Cultural, Generalitat de Catalunya, Tarragona.
- CODEX (2011). *Memòria de les intervencions arqueològiques portades a terme a les Àrees 2, 4A, 4B, 5A, 5B, 7, 8 i 9 dins del context de la intervenció arqueològica realitzada a l'interior i a l'exterior del Mercat Central de Tarragona (Tarragonès)*. Mecanoscrit memòria d'intervenció arqueològica dipositada a la Direcció General del Patrimoni Cultural, Generalitat de Catalunya, Tarragona.
- CORTÉS, A. (2010). "L'arquitectura domèstica a Tarraco. Època tardorepublicana i altimperial". *Bulletí Arqueològic*, èp. V, núm. 32: *Tarraco: Construcció i Arquitectura d'una capital provincial romana. Actes del Congrés Internacional en Homenatge a Theodor Hauschild*, volum II [Tarragona], p. 569-593.
- GABRIEL, R. (2001). "Aproximació a la topografia antiga de Tarragona". *Bulletí Arqueològic* [Tarragona], èp. V, núm. 23, p. 281-327.
- GEBELLÍ, P. (1999). "Noves aportacions al coneixement històric de la part alta de Tarragona: la intervenció arqueològica a la plaça de la font de Tarragona". *Bulletí Arqueològic* [Tarragona], èp. V, núm. 19-20, p. 153-196.
- GEBELLÍ, P. (dir.) (2000). "Excavacions arqueològiques a la Plaça de la Font de Tarragona". A: RUIZ DE ARBULO, J. (ed.). *TÀRRACO 99. Arqueologia d'una capital provincial romana*. Tarragona, p. 61-67. (Documents d'Arqueologia Clàssica; 3)
- GEBELLÍ, P.; PIÑOL, LL. (1997). "Intervencions arqueològiques a la part alta de Tarragona". A: *Tribuna d'Arqueologia 1996-1997*. Barcelona: Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya, p. 99-116.
- GGEAH (2011). "Prospecció geofísica mediante tomografia elèctrica en la calle Cristófor Colom de Tarragona". Grup I+D de Geologia Econòmica i Ambiental i Hidrologia del Departament de Geoquímica, Petrologia i Prospecció Geològica de la Facultat de Geologia de la Universitat de Barcelona.
- LÓPEZ, J. (2000). "Plaça Corsini, c/ Governador González, c/ Reding i c/ Cristófor Colom". A: *Intervencions arqueològiques a Tarragona i entorn (1993-1999)*. Tarragona: Servei Arqueològic. Universitat Rovira i Virgili, p. 125-128.
- LÓPEZ, J. (2006). *Les basíliques paleocristianes del suburbi occidental de Tarraco. El temple septentrional i el complex martiral de Sant Fructuós*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica. (Sèrie Documenta; 4)

- MACIAS, J.M. (2000). “L’urbanisme de Tàrraco a partir de les excavacions de l’entorn del Fòrum de la Colònia”. A: RUIZ DE ARBULO, J. (ed.). *TÀRRACO 99. Arqueologia d’una capital provincial romana*. Tarragona, p. 83-106. (Documents d’Arqueologia Clàssica; 3)
- MACIAS, J.M. (2004). “Arquitectura doméstica”. A: *Las capitales provinciales de Hispania. 3: Tarragona. Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco*. Roma, p. 73-81. (Ciudades Romanas de Hispania)
- MACIAS, J.M.; REMOLÀ, J.A. (2004). “Topografía y evolución urbana”. A: *Las capitales provinciales de Hispania. 3: Tarragona. Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco*. Roma, p. 27-40. (Ciudades Romanas de Hispania)
- MACIAS, J.M.; FIZ, I.; PIÑOL, LL.; MIRÓ, M.T.; GUITART, J. (direcció científica) (2007). *Planimetria Arqueològica de Tarraco*. Tarragona: Ajuntament de Tarragona, Institut Català d’Arqueologia Clàssica, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya.
- MASSÓ, J.; MENCHON, J. (1998). *Les muralles de Tarragona. Defenses i fortificacions de la ciutat (segles II aC - XX dC)*. Tarragona: Cercles d’Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona.
- POCIÑA, C. (2010). “La fuente monumental de la Parcel·la 30 del Peri 2 de Tarragona”. *Bulletí Arqueològic [Tarragona]*, èp. V, núm. 32: *Tarraco: Construcció i Arquitectura d’una capital provincial romana. Actes del Congrés Internacional en Homenatge a Theodor Hauschild*. Volum II, p. 619-636.
- QUIRÓS, F. (1991). *Las ciudades españolas a mediados del siglo XIX. Vistas de ciudades españolas de Alfred Guesdon. Planos de Francisco Coello*. Valladolid: Ámbito ediciones.
- REMOLÀ, J.A. (2004). “Arquitectura funerària”. A: *Las capitales provinciales de Hispania. 3: Tarragona. Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco*. Roma, p. 83-95. (Ciudades Romanas de Hispania)
- REMOLÀ, J.A.; SÁNCHEZ, J. (2010). “El sector occidental del suburbi portuari de Tarraco”. *Bulletí Arqueològic [Tarragona]*, èp. V, núm. 32: *Tarraco: Construcció i Arquitectura d’una capital provincial romana. Actes del Congrés Internacional en Homenatge a Theodor Hauschild*. Volum II, p. 595-618.
- REMOLÀ, J.A.; VILASECA, A. (2000). “Intervencions arqueològiques al PERI 2, sector Tabacalera, de Tarragona”. A: *Tribuna d’Arqueologia 1997-1998*. Barcelona: Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya, p. 77-95.
- REAL SOCIETAT ARQUEOLÒGICA TARRACONENSE (RSAT) (1914). “Crònica 1914”. *Boletín Arqueológico [Tarragona]*, èp. II, núm. 1, p. 66.
- SERRA VILARÓ, J. (1928). *Excavaciones en la necrópolis romano-cristiana de Tarragona*. Madrid. (Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades; 93)
- SERRA VILARÓ, J. (1929). *Excavaciones en la necrópolis romano-cristiana de Tarragona*. Madrid. (Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades; 104)
- SERRA VILARÓ, J. (1930). *Excavaciones en la necrópolis romano-cristiana de Tarragona*. Madrid. (Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades; 111)
- SERRA VILARÓ, J. (1932). *Excavaciones en Tarragona*. Madrid. (Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades; 116)

- SERRA VILARÓ, J. (1935). *Excavaciones en la necrópolis romano-cristiana de Tarragona*. Madrid. (Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades; 133)
- SERRA VILARÓ, J. (1948). *La necrópolis de San Fructuoso*. Tarragona.
- VILALTA, M.; TARRATS, F. (1993). "Casa del Mar. Tarragona". A: *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*. Barcelona: Departament de Cultura, p. 258.